

V

ЕТНОЛОШКИ ЗАПИСИ С ПУТА
ПО ЗАПАДНОЈ БОСНИ 1961.

Примљено на V скупу Одељења друштвених наука, 18. V 1965, на основу реферата
академика ДУШАНА НЕДЕЉКОВИЋА и БРАНИСЛАВА КОЈИЋА.

С А Д Р Ж А Ј

ПРЕДГОВОР	Стр.
	201
ОПШТЕ НАПОМЕНЕ	203
КУПРЕШКО ПОЉЕ	205
Старине и прошлост	205
Привредни живот	296
Кућа и зграде	298
Ношња	298
Род	298
Неки обичаји	299
Нека веровања	299
ГЛАМОЧКО ПОЉЕ	301
Становништво	301
Привреда	301
Насеља, куће и зграде	303
Ношња	304
Друштвени живот	304
Обичаји	304
Слава	306
Веровања	307
Предања	307
ЛИВАЊСКО ПОЉЕ	309
Етничка имена	309
Становништво	310
Кућа	310
Технологија	310
Друштвени живот	311
Обичаји	312
Веровања	315
Предања, приче, песме	315
ДУВАЊСКО ПОЉЕ	319
Опште	319
Становништво	319
Насеља	320
Кућа	320
Привреда	321
Друштвени живот	322
Обичаји	324
Веровања	327
Музика и предања	327
SUMMARY	329
РЕГИСТАР	331

КУПРЕШКО ПОЉЕ

Старине и прошлост

Врло су ретке, али их још има, праисторијске гомиле по Купрешком пољу. На њима има и стећака. Посебно се истиче пет главица у пољу: Узурска (међу језерима), Оканова, Перина, Горња и Доња Главица: на тих пет главица су средњовековне некрополе, стећци („машета“).

Изнад саме варошице Купреса је вис који носи име *Ђерђелез*, по омиљеном јунаку Ђерђелезу из муслиманске народне традиције. На том вису су два стећка („машата“): један у облику плоче, а други у облику доста високог сандука, али је тај знатно оштећен (фот. 1). За тај други се прича да га је на то место донео Алија Ђерђелез у узенђији. Иначе, и овде се верује да је Ђерђелез био из Сарајева.

У Купрешком пољу данас је сасвим мало муслимана. Међутим, готово да нема села у ком нема старо муслиманско гробље. Опште је предање да је то старо муслиманско становништво страдало од куге („мубареџија“).

Последњи рат довео је до знатних измена у становништву Купрешког поља.

Варошица *Купрес* (1953. године: 99 дом. са 341 стан.) сасвим се изменила. Не само да су у њој све зграде из времена од пре рата биле спаљене и разорене па изграђене нове (фот. 2), него је ново и становништво: сем 4 куће муслимана Манџука и породица А. Херцег и М. Баришића, сви остали су дошљаци из послератних година, углавном из околних села. Сасвим случајно очувао се дрвен старински Вречев хан од брвана, неколико стотина метара ниже варошице (фот. 3).

Иначе, многи од преживелих су се иселили, и то највише у Војводину. Последњих година многи Срби из Купрешког поља селе се у Чипуљиће код Бутојна.

У селу Оцаку остала је од Алајбеговића, којих је 1920. године било 3 куће, само једна кућа. Рат је затекао у Османлијама 7 кућа Хусејинбеговића, од којих тамо нико није остао: једна породица је прешла у Купрес, а остале у Травник, Сарајево и др. Ти Хусејинбеговићи су иначе старином Бабахметовићи са Цетине; раније је забележено да су досељеници непознатог порекла.² Чувају један бакарни суд с натписом: Сахиби Ахмед паша заде лала Мустафа бег Гази Лала 1143 (тј. 1730).

² Боривоје Ж. Милојевић: *Купрешко, Вуковско, Равно и Гламочко поље*. Српски етнографски зборник XXV (Београд 1923) 76.

Пошто је у току рата много света страдало, а нарочито због исељавања после рата, на Купресу је завладала велика оскудица радне снаге, особито мушке.

На овом месту да поменем једну нарочиту промену у српском становништву. На тлу бивше општине Благај има око 700 српских кућа. До недавна ти су Срби говорили ијекавски, а сада се и међу њима шири икавщина, која долази од Ливна и Дувна и која је већ раније захватила Вуковско и Равно поље.

Промене у становништву и промене у структури власништва (оснивање великог пољопривредног добра у Рилићу — фот. 4) довеле су до промена и у начину сточарења: умањена су сточарска кретања. Стока се углавном држи и храни у селу: лети пашом, а зими сеном.

Привредни живот

Сено је на Купрешком пољу главни пољопривредни производ и од рода сена све зависи, тј. исхрана стоке, јер је сточарство главно занимање; сем тога, знатне количине сена се продају и за готов новац у друге крајеве: чак од Чапљине у Доњој Херцеговини долазе људи по сено на Купрес. Стога, кад наступи време за косидбу сена, сено косе и празником. Јер, ако се пропусти згодна прилика, може сено да се упропасти. Највећи непријатељ и опасност за сено је ветар. Ветар је на Купресу изванредно важан антропогеографски чинилац. Кад у сезони косидбе дуне ветар, он једноставно односи сено. 14. јула 1961. у Звирњачи био је такав ветар да су сељаци једноставно дигли руке од косидбе. Стога Пољопривредно добро Рилић, које има велике комплексе сенокоса, подиже шумске „ветрозаштитне појасеве“ по пољу.

Ветрови су: кривац (исток), гламочак (запад), југовина и бура.³ За косидбу се сазивају мобе, а учесници такве мобе се такмиче у раду. Косбаша се указује част о гозби тиме што ће му дати „пипавицу“ (тртицу); он то носи кући. Иначе, у овом крају је највећа почаст госту дати груди од брава. У Гламочком пољу је друкчије: глава-глави, па се и косбаша даје глава од брава.

Почетак косидбе на Купресу је веома значајан дан, и тог дана се приређују разне утакмице: коњска трка, пешачка трка, бацање камена с рамена, скакање у вис, скакање по ледини и ко ће боље косити. Раније тај почетак и те утакмице су обављани у дан по договору, па су на трке долазили и гости на коњима из Крајине и Посавине. Од 1919. било је уведено да се то обавља на Видовдан, и тако је било до последњег рата. Године 1961. био је почетак косидбе са тим приредбама 9. јула.

Такве утакмице се приређују и приликом других прослава, свадби, сунета.

Нема и не знају да је у овом крају било тога да се изводе волови да се боре; тога има у околини Бугојна и тамо се волови нарочито гоје за то.

³ Муслимани, под утицајем с Истока, говоре о јаким персонификованим ветровима Хамсину и Зехмерији. Да га није стид сестре Зехмерије, Хамсин би учинио да би лонац на огњишту с једне стране врио а с друге мрзао.

По селима у којима је било муслимана, нпр. у Османлијама, испред кућа су били *мејдан-и*, заледињене површине, на којима су водали коње (јахаће, тркаће).

Једна чобанска играчка је од особитог етнолошког интереса. То је *праћка*, коју у сезони конопље праве чобани од конопље. Сами и обраде конопљу за то. Такмиче се ко ће праћком даље добацити.

Праћком се зове и мала праћка начињена од рапљастог дрвца које се држи у руци и од два комада гумене узице.

На Купресу се од млека производи масло и кајмак. Неке куће праве само масло, а неке само кајмак. Непосредно око вароши („града“) Купреса претежно се прави масло. Масло служи само за домаћу употребу. Сир се уопште мало производи за исхрану и то претежно посни. Особита је врста сира *гужва*, који се вади из сурутке. Направи се као гужва и савије као пита сирница.

На Купресу има и сада тога да се млеко кува у дрвеној посуди помоћу усијаног камења, које се ставља у млеко у букарици помоћу дрвеног процепа. Букарица је дрвени чобански суд, елипсастог пресека, без дршке. Има поклопац. Носи се на леђима. Може да буде начињена само од две издубљене дуге.

На Купресу се држе многе пчеле, па се мед и извози.

Скупљање разноврсних плодова и других биљних делова на Купресу има приличан значај. Кад буде буковог жири (букове иначе има мало), понеко га једе просушен или печен као послатицу. Кад се оре, изоравају се гомољчићи („ришак“) који се радо једу; особито их једу деца која иду за ралом. У недостатку дувана, пуше сасушен лист од траве срчаника који налазе у селу. Беру се и једу јагоде, што чине деца и одрасли. Много се беру боровнице, које се једу пресне или сушене. За брање боровница имају и нарочите гвоздене гребене, који су иначе као и гребени за вуну, али су им клинови повијени према телу берача. У брање боровница иде се свечано у групама, обично недељом и празником. Такође се беру купине и малине. По Виторози беру и „дивље грожђе“ (црвен плод). Беру се и неки други шумски плодови: *руњавци* (црвене бобе), *слајкиши* (грм, плод такође црвене бобе), па *кожњаче* (плод с неке лијане, црвена боба на штитастој дршци), *рибизле*. Од *рибизли* и *кожњача* прави се и *шуришја*, која се троши у току лета, а код неких траје до у зиму.

Јелова смола се скупља и много употребљава за прављење мелема.

Производња људске хране на Купресу није довољна да се прехране домаће становништво, па се знатне количине доваљају са стране. Доваљају се на два начина: куповином у продавницама у месту или околним крајевима и радом за награду у природи у Славонији. Многи одлазе у Славонију да помажу у пољским пословима преко лета, а нарочито у јесен да беру кукурузе. Они који иду у лето оставе зараду па је наплате тек у јесен пшеницом.

То одлажење доводи до нарочитих појава. Сезонски радници успостављају у Славонији пријатељске везе: иду стално код истог домаћина више пута у току године и за рад не наплаћују одмах него у јесен.

Има и тога да домаћин у Славонији уступи таквом раднику комад земље у својину с тим да га он отплаћује новцем или радом. Тако се многи с Купреса насељавају по Славонији.

Кућа и зграде

Многе куће по Купрешком пољу покривене су „триском“. Тај начин покривања појавио се најпре у Вуковском и одатле дошао у Купрес после првог светског рата, а много се раширио тек после другог светског рата.⁴

По сеоским кућама после рата је нестало отворених огњишта, донекле и утицајем власти. Само по *вајрењачама*, летњим колибама, још су отворена огњишта.

По пољу се виде *шорови*, покретни, начињени од високих леса или веома запиљених (усправних) дасака. Шилци су ради одбране од вукова. Поред тора је *шорна колибница* на саонама или на точковима.

Некада су се у локалном преносу добара по пољу служили воловским колима. *Медвјед-кола* су била воловска кола са точковима од једног комада, од трупине. Воловских кола има само још око села Благаја. Увелико су се раширила по пољу коњска кола.

За свлачење дрвета, сена, четине и сл. са страна у село служе *ручнице*; ручне саоне: „идем с ручницама у четине“. И њих је сада мање него раније.

Ношња

Општа је појава нагло ишчезавање „народне“ ношње, како мушке тако и женске. Превлађује у одећи индустријски текстил. Али, занимљиво је да су хрватске жене прихватиле ношење кецеља, а српске нису, и то је разлика међу њима.

Род

Узимања у истом роду било је код католика и раније, а код православних се појавило тек у новије време, па има да се узимају и трећи рођаци.

Код католика има и сорората: кад неком умре жена, узме њену рођену сестру.

Код православних шурина жена је *млада љуница*.

Међу муслиманима је било у обичају да се припадници беговских родова узимају само између себе. Није било примера да су се узимали блиски рођаци у истом роду, иако знају да је по шериату допуштено да се узме и „амична“, сестра од стрица, и то ради имања (што није тачно).

⁴ Мил. С. Филиповић: *Кров „руска црква“ у Босни*. Географски преглед V (Сарајево 1961) 151—155.

Неки обичаји

Муслимани се држе старог календара, као и православни, у одређивању рокова и празновању народних празника као што су Ђурђевдан и Илндан. На Ђурђевдан излазе на висове.

Уочи празника *Свијли Јован* (тј. Ивањдан) код православних бере се онолико крупних цветова маргарите колико има чељади у кући, па се задену у кући у брвна споља око врата. Сутра гледају по тим цветовима колико ће ко живети: чији је цвет увенуо, први ће умрети.

Уочи Петровдана код православних се пале *машале*.

Обичај је код католика и код православних да на покладе селом обилазе *мачкаре*. То су праве маске.

Код православних иду поворке *чарошца*. Немају маске на лицу. Носе звона и дрвене „чекрталке“ и посуде у које скупљају прилоге. Ако им неки домаћин не отвори кућу и не да никакав прилог, осветиће му се тиме да му направе какву штету: затрпају врата дрвима и сл.

Срби сматрају да је „кумство ко и родство“, тј. да су између кумова искључене брачне везе. Код католика се кумство не сматра таквим сродством.

Између добрих пријатеља („ахбаба“) хришћана и муслимана и сада долази до кумства: један другом шиша дете.

Поред тога што је бивао често сведок код склапања бракова хришћанских парова код матичара, муслиман Хусејинбеговић Ибро из Купреса бивао је кум католицима и о свадби: он потроши што треба да кум потроши, а не улази у цркву и код олтара га замени неко други.

Било је побратимства, и то обично између православних и муслимана. Такви побратими су се посећивали о свадбама и празницима.

Код муслимана је сродство по млеку брачна сметња: „оно не изумире никако“.

Ибро Хусејинбеговић и католици Топаловићи зову се „родјаци“, јер су им дедови млеко мешали: њихове куће биле у суседству па жене једна другој дојиле дете.

О свадби и код православних и код муслимана јављају се „вукови“ (в. стр. 305).

Код муслимана о сијелима у току зиме приређују се и изводе игре под маскама нпр. да представљају Циганку, медведа и др. Маскирају се и мушкарци и женске. Средства су: мазање лица брашном, угљем, прављење зуби од кромпира итд.

Нека веровања

1. Не ваља ложити на ватру тисово дрво (мусл.).
2. Јасика трепери од божијег страха (мусл.).
3. По старинском, не сме се много ловити срна, нарочито не „шуша“ (срна) (мусл.).

4. Кад почну децу зуби болети и деца децу рађати — тешко ономе ко дочека то време (мусл.).

5. Облак с градом води *мелек*, који је ћорав у једно око. Кад он чује да се учи езан, онда иде на другу страну (мусл.). Хришћани веле да то св. Илија води облак.

6. Кад грми, то мелаикети раде (мусл.); хришћани веле да то св. Илија тера кола.

7. Кад у исто време киша пада и сунце греје, певају деца (мусл. и прав.):

Киша пада, сунце грије
Цигани се легу
По мишијем бријегу.

8. И на Купресу се казује како у марту може бити велика студен и како су изгинули јарчићи — *баба* и њени *зајменици* (мусл.).

9. *Посџанак крџице*. И на Купресу се прича да је кртица настала од детета ког је отац био ставио под земљу да „земља проговори“ докле је његова њива.

10. *Посџанак медведа*. О томé сам забележио ову причу:

Од шџа је међед џосџо?

Наишо неки добри* да покуша једног богатог тежака да му да мало вуне. Тежак се сакрио у вуну. Евлији рекли да нема газде код куће. А евлија знао гди је он, па ударио ногом у вуну и реко: „Да бог да ти посто медвед!“ И, кад је фамилија онога погледала, њихов газда створи се у међеда.“ (Ибро Хусејиновић, 75 год., Купрес).

* Добри или евлија је по муслиманском веровању човек изузетне побожности, свет човек, и, отуда, натприродних способности.

ГЛАМОЧКО ПОЉЕ

Становништво

Становништво Гламочког поља је у целини српскохрватског језика, али иначе верски и национално подељено.

Опште је предање да раније није ни било католика него да су били муслимани. Пошто су се муслимани проредили, они су и сами доводили хришћане (католике и православне) да им као чивчије обрађују земљу. Ковачевићи и Реизи у селу Ковачевцима су били веома имућни, па су они доводили чивчије. Католици су и куповали земље од муслимана. Село Халапић остало је 1924. без муслимана, када се као последњи иселио Суљо Захиревић у Ковачевце.

Хрвати католици се деле у две групе по пореклу. *Каури* су они који су пореклом од Сиња и из других крајева Далмације, а *Горњаци* су они који су пореклом од Хливна. Остали становници зову представнике обеју група *Шокума*, али тим именом зову у првом реду оне пореклом од Ливна, тј. Горњаке. Раније се Горњаци и Каури нису међу собом ни узимали, па и сада има између њих антагонизама.

Католици у Гламочком пољу (село Тослије) знају да су њихови сународници у суседној Далмацији *Буњевци*.

Врло су занимљива имена села у Гламочком пољу: Видимлије, Радаслије, Тослије. Та имена упућују на колонизацију Турака, односно муслимана из Видина и с острва Родоса и Коса.

Привреда

Пазарни дан у Гламочу је субота. Том приликом виде се економске везе овог краја са суседном Далмацијом, али још више о годишњим вапсарима, који имају велики значај у животу овога краја. На вапсарима се продаје поглавито стока. У самом Гламочу су годишњи вапсари пет пута у години: 7. јула (прав. Јовањдан), 21. септембра (Мала Госпојина), 8. новембра (Митровдан), 4. децембра (Ваведење) и 22. марта (Мученици). Сем тога, људи из овог краја одлазе и на вапсаре у Ливну и Сињу.

Беру се, скупљају разни самородни плодови и други биљни производи. У првом реду се беру: јагоде, малине, боровнице, рибизле, шмањци (огрозде), глогиње, дрењци, трњине, мукиње, смрекове бобе, дивље крушке и јабуке; копају се ришци и „дријеможа“.

Смрекове бобе се стављају у туршију и од њи се справља чај. Тршине и дивљаке, јабуке и крушке се стављају у туршију такође. Дивље крушке се и једу пошто угњију.

То раде сви, али највише Срби.

Разноврсна је употреба млека и разни су млечни производи (код Срба).

Разликују: врешко млеко, јамужу, варенику и киселину. Вареника је кувано млеко, а и млеко уопште. Јамужа је овчије млеко кувано помоћу усијаног камења. Сматрају га најкуснијим. Киселина се прави само од кувана млека.

Са некуваног млека се скида *слака* или *џавлака*. Кад се слака или киселина измете, добију се *масло* и *млаћеница*.

Бољи сир се прави од некуваног пуномасног млека уз помоћ сирпшта од овце. Остаје *сирушка*.

Варено млеко се разлије у посуде цијуре, па се с њега скида *кајмак*, који се слаже у каце и соли.

Кад се прокува сирутка која остаје после пуномасног сира, добија се *белава*.

Израђују *тврди масни сир* (типа траписта); после 1945. уведена је и израда *качкавала*.

Торшан је мрвљени посни сир, још лошији од белаве.

Кад се отели крава, од њеног другог млека прави се *грушаник*, који се разашиле по суседству, али не преко воде (то Хрвати не раде).

У селу Красинцу су две српске куће Црчевића које се баве лончарством. Оба га лончара су већ старији људи. Они израђују бакре, лонце, цијуре и ћупове. *Пијура* је плитак округлао суд, пречника око 40 см; служи за разливање млека. *Бакра* је врста лонца али са веома избоченим странама. Има две уздигнуте пробушене ушице за провлачење жице, помоћу које се веша. Ретко да се у бакри кува шта друго сем пуре; сматрају да је најкуснија пура скувана у том суду.

Поред тога, земљано суђе су доносили у Гламочко поље и продавали лончари из околине Врлике у Далмацији.

Некада су о славама госте служили ракијом из бакарних ибрика, а у новије време томе служи дрвена „бачвица“.

По гламочким селима нема ковача Цигана: ковачи су Срби сељаци.

За разлику од Купрешког поља, у Гламочком пољу изгледа да и сада воловска кола имају велику употребу: са њима се иде и изван села. Тако сам 15. јула 1961, када је био у Гламочу пазарни дан, видео на пазару и неколико воловских кола. Ипак, било је много више коњских кола, а највише је било коња под седлима и самарима.

За свлачење дрва и сена са страна за полагање стоци употребљавају се ручне саоне, *санице*.

Обадшћ, *обадина* је плитко орање, и то само ралом, у јесен ледине која није дуго орана, па ће се на пролеће орати обично и засејати.

У Гламочком пољу може воће да успева, особито шљиве, крушке, ораси, трешње и јабуке. Међутим, воћа је мало, па се оно доноси са стране. Посматрао сам како је велика навала на воће и врло лошег квалитета кад га добије локална трговина у Гламочу.

Насеља, куће и зграде

Село Ковачевци је особитог изгледа. Куће старијег дела села су распоређене око већег празног простора. По томе село личи на она многа села у околини Високог са таквим простором у средини села који се тамо зове *ћимен* или *ћрзан*.⁵ (Трзан је стара словенска реч, ћимен је турска). Стога је угодно тај тип села звати село с трзаном или с ћименом.

Истина, у Гламочком пољу реч трзан или трзна није позната него се употребљава арапска реч мејдан, која је тачан превод старословенске речи трзан. У селу је простран правоугаони простор (мејдан) обрастао травом, затворен кућама и оградама готово са свих страна (фот. 5). Отворен је само мало у доњем делу, код џамије, према пољу: то је у ствари пролаз за стоку. С горње стране мејдана су куће Реиса, око старе куле. Од Реиса до џамије с доње стране су Каури, Дамјановић и Крајине (кат.); с друге стране су Хоџићи и Ковачевићи (мусл.), а на њих се налањају групе хришћанских (прав. и кат.) кућа. Међу њима је Златаревића бунар са шестоугаоним, лепо тесаним сантрачем (фот. 6); била је ту некада и кула Златаревића. На мејдану је бунар Хоџића. Испред неке кућне ограде је клупа или балван за седење. На мејдану се одржавају теферици, ту се омладина забавља и изводи игре: рвање, бацање камена, фудбал и др., а на мејдану готово увек има људи ради разговора.

Није тако изразит мејдан у Хасићима, предграђу Гламоча, јер је опкољен кућама само са две стране. У селу Оџаку је велик мејдан, правоугаон, опкољен са три стране густим и са четврте ретким кућама. Проф. Милојевић помиње укратко да је у муслиманским селима Бегзићима и Биличићу између кућа „мејдан“, празан простор; помиње и „мејдан“ у Оџаку као простор усред кућа на ком се јутром искупља стока.⁶

Пред Античином кућом у Ковачевцима је једна камена ступа. Данашњи становници не знају чему је она служила. Такве ступе сам виђао по турским селима у Македонији: то су заједничке махалске ступе за прављење бунгура. Можда је ступа у Ковачевцима служила за ступање јечма: оступани јечам је познат у исхрани овога краја под именом *шукмач*. Сада обично говоре *гершила* (нем. Gerste).

По селима у Гламочком пољу виде се и камене куће какве и у суседној Далмацији. Те су куће градили мајстори из Далмације.

Многе зграде и куће су покривене кровом „руском треском“ (или „триска“) која се у овом крају појавила око 1935. године.

Зграда *мљекар* јавља се само у селима према Ливањском пољу: Врба, Долац, Драгнић и др.

По доњим селима сваки брачни пар у имућнијем домаћинству обично је имао своју посебну *колибу* без огњишта.

До рата 1941. обично су спавали сви заједно у једној соби. Спавало се на слами: простре се слама, а по слами поњава од конопље. Под главу трупац или савијен гуњак или каква друга хаљинка. Жена с малим дететом стављаља је под главу шкип, да би се лакше будила.

Млади брачни парови обично су спавали у подрумима, где и стока.

⁵ Мил. С. Филиповић: *Привреда, саобраћај и насеља у Високој Нахији* (Београд 1929) 50.

⁶ Боривоје Ж. Милојевић, нав. дело, 36, 108.

Н о ш њ а

Пало ми је у очи да се на селу носе вунене *зејне*, врста кратких чарапа које се носе место ципела или опанака, као и по Војводини. Са знао сам да су се појавиле тек у новије време као последица живих веза са Војводином.

Д р у ш т в е н и ж и в о т

Већ и код Срба има узимања у роду. Баш за време мог боравка десило се, 14. VII 1961, да се један Гусијан оженио девојком од Гусијана. Сматра се да се рођаци у осмом колену с мушке стране могу узимати; на сродство са женске стране не гледа се толико.

Особити су неки сроднички називи. И Срби говоре: *дид* и *џрамдид*. Дедова брата деца зову стрицом, као што га зове и њихов отац. Није позната употреба придева „извањи“ као у Херцеговини (где има извањих стричева и сл.). Братова деца су *брајчићи*, *синовци* и *синовице*, а сестрини деца *нејџаци* (*нејџак*). Деца од два брата или од две сестре или од брата и сестре међу собом су *мала браћа* односно *мале сестре*, а деца мале браће и сестара међу собом су *рођаци*.

Ако у једној кући има више браће или сестара, најстарији брат је *брало*, а најстарија сестра *јеја*.

Мужева сестра је његовој жени *зава*. Ако су у кући две јетре, млађа зове старију *нева*, а ова њу личним именом.

Тетку код Срба некад зову *дадом*, а тако особито код муслимана. Реч одива непозната је код Срба; познат је пак назив *млада џуница* (шуринина жена).

Међутим, код Хрвата-Каура се не зна за називе *нетјак*, *млада пуница*, а и код њих се говори: *зава*, *мале сестре*, *мала браћа*.

Реткост је код католика да се младић ожени девојком из овог краја; они се обично жене девојкама из околине Сиња, па и из Грахова, а девојке се већином удају у околину Сиња.

Код муслимана има и левирата и сорората.

Суседи се помажу и без обзира на веру. Кад му је сусед Смајо у Ковачевцима остао без стоке, Петар Јандрић му је дао једну краву да музе да би имали млека. Крава је била код Смаје годину дана. Смајо узима кад то треба, од Петра стоку на пашу и сл.

О б и ч а ј и

1.

На *бабине*, у посету породиљи и новорођеном детету иду само жене. Те посете могу да се обаве и до неколико недеља после порођаја.

Петар Јандрић из Ковачевца познат је под хипокористичким именом *Перун*.

Кад се роде близанци, дају им се имена која су слична. Четири пара близанаца рођених у првој половини 1961. код Срба добили су имена: Драго и Драгица, Драгица и Милорад, и два пара Мирко и Маринко. Рођење близанаца се сматра да је нешто рђаво и да би било боље да једно умре (прав.).

Ако две куће узајамно кумују о крштењу и венчању, код католика и о кризми, онда је то *џрејлешено кумство*. Бабићи у Ђуличанима и Аврамовићи у Хасићима већ деценијама кумују тако међу собом.

Не постоји обичај да се свечано обавља прво шишање детета. Свечано прво шишање уз кумство обавља се само у неким приликама и може да има интергрупни, интерконфесионални карактер. Ако два човека живе у пријатељству, окумиће се на тај начин што ће један такав позвати свог пријатеља да му шиша децу. Ако су исте вере, деца таквих кумова не могу се узети; разлика у вери је сама по себи обичајна брачна сметња. Таквог кумства има и између католика и православних као и између једних и других и муслимана. Примери: Мира Хрговић (кат.) из Ђослија шишала је 1948. Тривуна Јандрића (прав.) из Ђослија. Петар Јандрић (прав.) из Ковачеваца има кума муслимана Смају Смајића у селу Опачићу: Смајо му је шишао сина Мију 1948. Сви Смајићи (10 дом.) Петра зову кумом. Смајо и Петар су одлични пријатељи и испомажу се у разним приликама.

Само код муслимана има и ово: коме умиру деца, изнесе новорођено дете на раскршће. Првога ко наиђе зову да шиша дете, и он ће му бити кум.

Не сматра се као сродство ако нека жена доји туђе дете. Петра Јандрића у Ковачевцима (рођен 1914) дојила је муслиманка; и његову синовцицу Драгицу у Хасићима дојила је једна муслиманка.

Код Срба има побратимства и посестримства. Такво сродство склапају обично између себе младићи или девојке или младић и девојка који лепо живе. Био је обичај да иду свештенику да над њима изврши обред. Моја студенткиња Драгица Јандрић гледала је кад су се две девојке Сркиње на Ђурђевдан посестримиле: бошнуле су се у прст и сисале крв једна другој (после 1945). Не само да се после не могу узети побратим и посестрима него се не могу узети ни њихова деца, као ни деца двојице побратима, јер су они као два брата рођена.

2.

На свадбу се позивају и то углавном ближи род. Позива се више него за славу. На свадби је главна личност кум, а иза њега момков ујак. У сватовима буде и 5—6 барјактара. Барјактари су момков ујак, затим тетци и тегићи и стричевићи.

Приликом свадбе, код Срба, у првој ноћи јављају се *вукови*. То су момци из даљих суседних села (којима се придруже и деца из места): хватају кума, свекра, старог свата, хоће тобоже да их ставе на ватру и нападе, а они се откупљују. Вукови краду кокоши.

3.

Некрштено дете и гињеник, по обичају, сахрањују се изван гробља (у Ковачевцима у гробљу). Њихова душа иде, верују, у пакао.

Бивало је у овом крају самоубистава и по селима, и то обично вешањем, ређе клањем. Било је међу мушким и женским, међу старијим и млађим.

Прича се и у овом крају о убијању стараца, и то бацањем у јама:

По православним гробљима падају у очи надгробни споменици с краја 19. и с почетка 20. века: масивни камени крстови, високи и преко 2,5м (фот. 7).

На погреб, а тако и на даћу, комшије из села долазе и без позива. Посебно се позива сав ближи род из места, а оне из даљих места обавештавају и позивају.

Муслиманско гробље села Ковачеваца је прилично далеко од села, што је необично. Објашњавају да је то стога што је севап што дуже носити мртваца.

С л а в а

Само Срби држе обичај славу.

На славу долазе („идемо на пиће“, „идемо на крсну славу“) „зајменици“. То су кумови, пријатељи (по женидби), суседи који не славе тога дана. Они су зајменици стога што ће и њима ићи на славу онај коме су они дошли. Сви из ближег позивају се нарочито сваке године, а они из даљине обавесте се једном приликом — нпр. пазарним даном у Гламочу — и на 1—2 месеца раније. Позива се иначе на тај начин да се уочи славе пошаље неко дете. Ако неки од зајменика не дође један или два пута на славу, знак је да је отказао ту везу.

Слава почиње увече, па се продужава сутра на дан и на други дан, *свешто појушарје*, када одлазе и они који су дошли из даљине.

Кад се чита молитва „слава“ сви стоје. Пошто обаве три „метаније“, гаси се славска свећа, па онда сви седају и једу.

Нема да укућани о слави одлазе на гробље, али буде тога да о слави неки од старијих благосиља „за покој душе која је свијет промијенила“.

Има у Гламочком пољу да се празник Св. Симеон јавља као кућна слава.

Чести су завети и славе из завета. Кома је болесно чељаде, заветује се неком свецу, па испред његова празника пости седам дана и преславља: зове неколико пријатеља и чита се „слава“, као и о обичној слави.

Заветовао би се домаћин и више не би хватао у јарам волове онога дана у који му је био позлеђен во.

4.

Између Гламоча и Хасића је извор *Мала Ајазма*, а између Хасића и стругаре је *Велика Ајазма*. До последњег рата православни су на Ајазми вршили свечано освећење воде на Богојављење.

На *Храсићу* близу Гламоча има извор. На Ђурђевдан и на Св. Јована, ко је слаб, особито коме су очи биле болесне, ишао је да се умива на тој води.

Пре Ђурђевдана не смеју, не ваља да се броје јагањци.

У који је седмични дан био празник *Усјечење*, у тај дан за годину неће почети ни орати ни косити.

На Мали Никољдан (тј. 13. децембра по ст. кал.) иду, код Срба, *чаројнице*. Међу њима буде један маскиран као јарац (са брадом). Носе клепке (звона са краве) и бронзе. Сви носе торбе. Нема да носе чегр-таљке као у Купрешком пољу.

Орање не би нипошто почели празником, уторком и петком, а настојали су да га почну средом.

У пролеће, кад се неоране њиве забрањују да у њих не би улазила стока („благо“), такве њиве се нарочито обележе: на неколико места дуж међе или пута извади се мотиком и преврне бус. Таква је њива онда *забушена*. Ако пољар ухвати чију стоку на таквој њиви, сопственик стоке мора да плати глобу. Тако је код свих група.

В е р о в а њ а

Ако се дете роди у кошуљици, па се то објави, дете ће бити нормално; ако се не објави, од детета ће бити *вјештац*, ако је мушко, а *шмора* или *вјештица*, ако је женско (прав.).

Верује се да има *вукодлака*: мртви који устају из гроба (пр.).

У Малом Селу је вода Тртица. Верују да лечи кожне и очне болести, па такви болесници одлазе тамо да се лече купањем односно умивањем. Ако се пацијент излечи, вода ће пресушити за извесно време.

П р е д а њ а

У селу Хозићима је место Шушљо Гребље. Верују да су ту сахрањени изгинули „турски сватови“ које је побио Стојан Јанковић.

И у овом крају постоји прича о козјим ушима у цара Тројана.

Неки Абазагић био велики силник. Кад би он наишао, морало би се стати с орањем. Један сељак рекао да он то неће урадити. Наишао Абазагић. Онај не престаје да оре. Абазагић пође њему, а он дигне рало па га лупи крчелама, и Абазагић се није вратио кући.

Локална пословица (у Гламочу): Јачи бог од Суље Филиповића. Нисам могао да сазнам како је настала.

ЛИВАЊСКО ПОЉЕ⁷

Етничка имена

Становништво Ливна и Ливањског поља је језички утолико хомогено што сви говоре српскохрватски, штокавским дијалектом. Заступљени су ијекавски и икавски говор. Национално и верски, пак, то је становништво подељено и та се разлика не подудара са разликама у говору. Једина страна примеса су око 20 породица Цигана ковача у вароши Ливну.

Поред народних имена Србин и Хрват и ознака за верску припадност (православни, католици, муслимани), које су књижевног порекла, постоје и неки други називи.

Муслимани називају све хришћане, како католике тако и православне, *Власима*. (За далматинске острвљане су Власи сви становници копна који су даље од морске обале, који не виде и не долазе на море.) Поред тога, муслимани су старији слој хришћанског становништва називали и *рајом*, а досељенике новијег времена из Далмације, иначе Кауре, *Бодулима*, наводно стога што су бријали бркове.

И у Ливањском пољу се иначе чује да остали досељенике из Далмације и њихове потомке зову *Каурима*.

У односу на Хрвате католике чује се и назив *Буњевци*. Први пут сам тај назив чуо у Сарајеву спонтано од једне своје студенткиње из Ливањског поља. Проверавањем утврдио сам ово: тај назив био је познат и старијим муслиманима у Ливну, а иначе Срби сељаци употребљавају тај назив у односу на Хрвате у селима испод Динаре почевши од Пролога и Лиштана па до Црне Горе, а особито за оне који су ближе Далмацији. Треба да и Далматинци своје католичке суседе на босанској страни зову Буњевцима.

Има да Хрвати католици Србе зову *Раџима*, а ови њих *Шокцима*. Муслимани не употребљавају те називе.

⁷ У овом одељку су само такви подаци којих нема у монографији „*Етнологија и фолклористичка испитивања у Ливањском пољу*“. Гласник Земаљског музеја, Н. С. XV—XVI (Сарајево 1961).

Становништво

Из Ливањског поља било је одлажења на рад, па и иселјавања, у Америку, а особито у Белгију и Француску. Ишли су и Срби и Хрвати. Отишла је и понека жена. Последњих година настало је ново одлажење на рад у иностранство: 1961. отишло је око 1000 радника, претежно Хрвата, у Немачку.

Поред таквог иселјавања, настало је и одлажење са села у град. Услед тога јавља се оскудица радне снаге у сеоским домаћинствима. Та се оскудица нарочито осећа у српским селима, јер је становништво тих села тешко страдало у последњем рату: многи мушкарци су изгинули. Године 1961. косац је плаћан дневно 2000 динара и храна или 3000 динара без хране.

У вези с тим је и у Ливањском пољу код Срба, као и у Купрешком пољу, настао један тежак социјални проблем, а то је велик број неудатих женских: девојака које нису могле да се удају и удовица. Од девојака удају се само оне које су имућније. Пошто младићи који се школују или стекну какву другу стручну спрему одлазе са села и жене се по градовима, тај проблем постаје још тежи.

Кућа

Живо је предање о некадашњим једноделним кућама у којима су, у истом одељењу, боравили људи и држана стока.

По кућама и у Ливањском пољу има тога да је у зиду између два одељења мали прозор: у тај прозор се ставља петролејска светиљка тако да се једном светиљком осветљавају два одељења у исто време (село В. Губер).

Раније се спавало на патосу. Под главу би се ставиле савијене „халџине“ (сукнене), а ако њих не би било, онда и треноги мали сто („скемлица“).

По селима оквиром Ливањског поља било је ручних саона. Треба да их је нестало крајем 19. века.

Технологија

У граду Ливну се израђују бела вунена ћебета или биљци. Док није, пре неколико година, основана задруга за израду биљаца, у којој раде и муслимани, израдом ћебета су се бавили само католици, и то мушкарци. Раније је било и православних који су радили биљце.

По казивању старца Стипе Сучића, који је 1961. још једини као приватник израђивао биљце, тај занат у Ливну није тако стар: турског времена долазили су преко лета у Ливно „бугари“ који су израђивали мутаве и биљце. Стипе зна да су били из Лесковца и других места. Нисам могао да утврдим да ли се ради о Лесковцу у Србији или о Љасковцу у Бугарској.

Биљци се ткају на хоризонталном „стану“ (разбоју). Четири ступе у Ливну још раде и у њима се ваљају биљци.

Постепено нестаје једног нарочитог занимања, ког је било у неким селима око Ливна (Видоши, Поточани и др.). То су *враниље*, који се баве бојадисањем сукна у прво помоћу ковачине. У селу Вржералима су три враниље. Тим послом се баве и мушкарци и жене. Пређу и сукно за бојење преузимају само мушкарци пазарним даном у Ливну, где држе за то и мале дућанчиће; кад се то обоји, доносе у Ливно и предају муштеријама. Враниље су Хрвати католици.

У селу Рујанима Хрвати Гује се баве израдом земљаног посуђа. Главни је производ *бакра*, и по имену и по облику имитација бакрача.

Друштвени живот

Брак и породица

Опште је правило код католика да се само чланови ужег рода не могу узимати. Стварно је узимање у роду обична појава: не узимају се само најближи рођаци. Једна *крвина* су они који чине најужи род, који се не могу узимати.

Код православних нису се раније узимали они који су „својбина“, али већ има тога да се узимају и у истом роду али само они који су у далеком сродству. Тако нпр. Радете су велики род у Великом Губеру, и почели су да се узимају међу собом Горње и Доње Радете. Сматра се да је први случај таквог узимања у роду био око 1936, када је Мићо Шегрт узео Милицу Шегрт. Тада су Шегрти били изишли на 18 кућа. Тога већ има и код Бароша и др.

Српске девојке из Г. Поља неће да се удају у Доње Поље, чије становнике сматрају више заосталим, јер је тамо живот тежи. Али, ако је момак школован или службеник, удаће се за њега па живе у граду.

У селу Казанцима има случај бигамије. Брачни пар Јово и Анђа Ињац били су без деце. Видећи га увек тужног, жена Анђа натерала мужа да се ожени другом и она му сама 1957. довела девојку. Утицали и рођаци: „Коме штедиш? Остаће ти племе на мачки.“ С том другом Јово има деце. Живе сви заједно врло лепо.

На старом ливањском католичком гробљу на Раповинама у натписима на споменицима јављају се речи *заруч* и *заручница* у значењу жена, супруга (1864, 1883).

Задруга више готово и нема. Као пример велике и сложне куће помиње се задруга Мује Ситнића (умро 1957), у којој је било 34 чељади.

Суседи

Летњи пољски послови свршавају се обично уз помоћ из других кућа, заједничким радом. Чуо сам да се ти послови стога зову „зборни послови“ („кад се сврше зборни послови“, кат.).

Код католика је обичај да се на свадбу, погреб и клање свиња зову све комшије. О Божићу неко зове комшије првог, неко другог, неко трећег дана, на ручак. Тако се сви изређају једни код других идући од јутра до мрака (Сувача).

Село

Око путева којима се улази у село Велики Губер су „армени“ (гумна). Тако је на месту Голињевцу око пута којим се долази из Ливна 7 гумана с десне и 3 с леве стране. Гумна су на сеоском земљишту, али се зна чије је које. Често је једно гумно заједничко за више домаћинства, па га користе редом по споразуму. Ко нема свог гумна, нити учешћа у неком гумну, замолиће некога ко има да се послужи његовим.

Село Велики Губер има и сада свог сеоског *џољара*. Њега плаћају сва домаћинства у селу: свако даје по варињак жита и навилјак сена. Њему припада и „фатарина“: глоба за стоку коју ухвати у пољској штети.

Код муслимана је сеоски хоџа узиман у службу на годину дана. Његова је дужност била и да учи децу у мектебу. Свака кућа плаћала је годишње извесну количину жита, према могућности. Мујо Ситнић у Великом Губеру, имаћан домаћин, давао је по 6—7 метричких центи.

Пролећње орање раније се није почињало док га не почне *чивчија*. Чивчија је утврђивао време за орање испитивањем тла: послао би ког свог да разоре земљу, па би он свукао одело с доњег тела и голим телом сео у бразду да види је ли време. О постанку те установе прича се у Ливну ово (по казивању Мехмеда Мулића): Веиз-кулу је уз фет освојио Веиз. За награду добио је земљу између два пута и између река Жабљака и Бистрице. Уз то је добио да нико не сме утерати волова у земљу пре њега: он је био *чивчија*. Он је тада једини био у Ливну. Ако би ко пре њега почео, одузели би му вола предњака.

Аграр

Прича се да ага није могао дићи са читлука кмета чија је фамилија на читлуку пуних стотину година. Радете, сада у Великом Губеру, биле су на Држанлијама 99 година, и зато их је ага тада дигао.

Обичаји

Рођење и деца

Кад се некој жени не да у деци, умиру јој деца, па кад свештеник крштава дете, после више таквих случајева, траже од њега да нико не чује како ће бити име детету, а укућани већ од рођења зову дете *друкчије*; женско дете најчешће зову у таквом случају Винка (прав.).

Ако се роде близанци, треба да су им имена „упоредна“, нпр. Ратка и Ранка (прав.).

Особити су облици хипокористика код Срба: Васука, Илука (од Илија), Вујило (од Вујо), Ђорђило, Биће (Стојан, Стево), Мика (Милица), Чуја (Стана). У селу Врбици као надимке дају обично муслиманска имена: Шаћир, Јунуз, Але и др. Очигледно се ради о мађијској намени.

Радете у Великом Губеру су велики род. Како у селу нема других православних, а ни у близини, они и кумују међу собом.

Махмут Хозо, младић (око 25 год.), родом из села Прилуке, сада у Ливну, био у детињству болестан, па га мајка носила фратрима и прозвала га Љубаном, да би остао жив.

И код католика има кумстава која трају од старине и обнављају се и кумство се сматра као велики род. „Кризмано кумство“ сматрају важнијим од осталих.

И код католика и код православних има тога да две куће узајамно кумују једна другој. То је онда *кризмано кумство* (прав.) или *дво-сџруко кумство* (прав.).

Код обојих у новије време на венчању кум буде зет, сестрин или ћеркин муж.

Има и *штаног кумства*, не за свако дете. Код обојих.

Жена која је дојила туђе дете *џолумајка* је томе детету (кат.). Та деца нису у „крвини“ род, али је мој обавештач сматрао да се она „по дојиву“ не би могла узимати (В. Губер).

Побратимство

Побратимство је код Срба (вероватно и код Хрвата) веома уобичају. Православни свештеник у Ливну казивао ми је да он има више прихода од вршења обреда побратимства него од обреда крштења и венчања. Ради обреда долазили су му и мешовити парови — православни и католици — како младићи тако и девојке. Побратимство односно посестримство склапају обично они који су се веома спријатељили чувајући заједно стоку. Неки пак, који немају брата или сестру, желе да га стекну на тај начин.

Свештеник избегава да благосиља такву везу између лица супротного пола. Јер, десило му се и ово: негде после 1945. побратимио он младића и девојку. Њен стриц се завади због земље с њеним оцем. Младић, као њен брат, иступи у њену заштиту. Да се освете, стриц и стричевић дођу једне ноћи и удаве тог младића. Стриц се бранио да је њу убио брат јој рођени, јер да је затекао с побратимом (који је заиста био код ње у посети). Пошто је то била и клевета, стриц се обесио у затвору.

Приликом благосиљања побратима или посестрима, ливански свештеник чита „Канон молебни пресвете Богородице“, јер ту Марија говори *другарини* да ће родити.

За време обреда обоје који желе да се побратиме односно посестрими десном руком држе се за крст а у левој држе по свећу. Стога се и каже: „прихватити за крст“, што значи: побратимити (посестримити) се. После им свештеник даје нафору и вино. Обреду обично присуствују и мајке кандидата, ретко очеви. Пошто обред буде готов, буде чапћавање и ручак код цркве. Побратими или посестрими се после посећују у свечаним приликама и жалости. По народном схватању, њихова деца се не могу узимати.

Има да се побратимство и посестримство склапају и без свештеника: да једно другом сише крв из руке.

Брак

Прича се како су бегови Фирдуси вршили *ius primae noctis* па стога пуних десет година ни у једном селу нико се није оженио ни удао.

Смрт и погреб (код православних)

Кад умре чељаде, преко ногу му ставе ланац.

Кад се деси смрт у кући и разгласи, једни иду на гробље да копају раку, а други код куће спремају што је потребно за сахрану и опремају мртваца.

Мртвацу док лежи код куће, стави се бус земље на прса. С тим бусом га и носе. Ко је донео тај бус тај треба после да га врати на његово место.

Сви Срби у селу Великом Губеру имају један „табут“, дрвена мртвачка носила, за ношење мртваца на гробље. (Католици у истом селу имају посебан табут, али они мртваце возе на колима до гробља.) Где нема сталних носила, праве се кад устреба. Узму коље за сено. Исти човек који коношцем увече та носила треба да иде и на гробље и да он развеже носила.

Чим пратња пође на гробље, жене из суседства почну доносити покојничковој кући храну и ракију: док се врате с гробља, све је донето и спремно. У Црном Лугу попишу оне који су донели ракију и њихова имена прочитају.

Кад се понесе мртвац на гробље, а тако и на гробљу, жене наричу, не ваља да се мртвац укопа, а да га неко није „ожалио“ (нарикао). Мајка нариче и приликом посета гробу недељом и празником.

Кад умре младо чељаде, не пије се онолико као кад умре старо чељаде. Ма како били шкрти, заклаће и најбољег вола, кад умре стар човек или жена, син или кћи. О даћи, „ако хоће неко, нека и запјева“.

Приликом ношења мртваца на гробље, пратња застаје на два места. Спусте и мртваца на земљу и обави се молитва. То је *почивање*, *почивало* (место). Кад се мртвац спусти, више главе и ниже ногу ставе по камен, који тако остану на почивалу, али се о њима више не води рачуна.

На гробљу су родовске парцеле.

На гроб младог чељадета стављају воће: јабуку и др. Деси се па семе од те воћке падне на земљу и на гробу израсте воћка.

У гробље не ваља улазити преко зида — гробље је у Великом Губеру ограђено ниским зидом од камена — него на прави улаз, и ту се прекрстити.

Има да куну: „Да бог да се ни у гробу не распао!“

Самоубиства су ретка: у ливањској православној парохији била су у 27 година свега три случаја, и то два вешањем и једно ватреним оружјем (наводно је чешиће код муслимана, а код католика такође реткост). Значајно је да за самоубицу кажу: „Сам тоши (утопио) своју душу“. За једнога самоубицу 1938. сама мајка ни сузе није пустила.

Празници

Ко слави Св. Стјепана, ако му се десила нека незгода, прислужује из завета о Св. Сави.

Они који су били заветовани постили су пред празнике св. Саве и св. Арханђела по седам дана. Постила су старија чељад и без завета.

Православни из Ливањског поља иду у великом броју и св. Василију под Острог (Црна Гора), па су многи ишли и 1961. Они из села ближе далиматинској граници иду у манастир Драговић, а они из Грахова и Пеуље у манастир Крку и Охестово (у „петровску св. Неђељу“). Православни иду и католичким црквама: Госпи у Сињ и Св. Анти у Чуклић.

Много се поштују сведи односно празници: Прокопије, Огњена Марија, Вартоломеј и Сисоје.

У случају суше, приређивана је молитва на гробљу (Вел. Губер).

Код католика се у пролеће врши *благослов гробља*. На ту свечаност дође свет из околних села, па ти гости иду на ручак код својих рођака у селу. То су *ужинари*.

В е р о в а њ а

Сваки човек има своју звезду: кад пада звезда, знак је да је неко умро (мусл., прав.). Деца не смеју бројати звезде: може у бројању наићи на своју, па ће она пасти а оно умрети (прав.).

Не ваља садити орах пред кућом. Верује се да утиче на развијање туберкулозе (кат.).

Гледање у плеће је на великој цени. То се ради кад год има у кући плеће, а особито се гледа на Божић у плеће од веселице и у плеће од душног брава (прав.).

Верује се (прав.) да је пророк Данило вучји светац и да он одређује шта ће који вук појести у току године. Постоји и прича како су се вукови састали на збор и пророк Данило им одређивао шта ће који појести; један њопави („шеваст“) вук био изостао, и њему одредио оно што нађе готово. На дан пророка Данила чобанин не сме да отвара нож, јер ће му онда доћи вук у овце.

П р е д а њ а, п р и ч е, п е с м е

1. Цамија Перкуша у Ливну

Било пет браће. Један од њих је направио [цамију] и зато Петковичка. Био то згодан човек, спахија. Имо је посједе изван града. Отишо једном приликом на свом посједу. Жена му била хамила (трудна). Имала вјерну слушкињу кршћанку. Била она пред капијом у својој кућици коју су јој дали. А ова је се почела порађат (тј. спахијина жена). Роди једно мушко дијете, друго, треће, четврто, па и пето! А онда побоја се свога

човјека: „Шта ће ми чојек рећи. Бива да сам кучка, да се котим ко кучка.“ Па каже слушкињи: „Узми троје дјеце па иди и уклони да ми чојек не зна.“ И она пође и узме их све троје. Она на авлијска врата, — а човјек сјахива пред авлијом.

„Шта је то?“ Кад: троје дјеце. — „Богме, ханума родила петеро дјеце мушке, па мени наредила тако и тако.“ А он вели: „Иди, носи их у своју кућу. Не смијеш никоме рећи ништа, ни жени! А ја ћу се вратити [ускоро].“ Оде код жене. „Драго ми је (каже), чувај се, немој да би се трудила, прехладила. . . А ја морам ићи што прије послом, а ти имаш свега, немој да се патиш.“ И он оде.

Она [тј. слушкиња] му изнесе троје дјеце и он их однесе у село. Познајући своје кметице, које су се истом породиле, између њиха подици све по једно дијете. И рекне им да ће он платити све трошкове и кројити хаљине једнако и њиховој дједи као и том дјетету. И да ником ништа не казују, а он њима ће рећи да су то находи.

Дошло је вријеме сунетлука. Рекне жени да скроји — бива — хаљине. Каже: „Имам, богме, троје сирочади мушке, па ћемо с нашом дјецом заједно посунетити.“ А исте хаљине, а исти крој и онима које ће обући. Он ће њиха довести прија у кућу, па ће им обућ хаљине.

Дошло је вријеме за то и он је довео ону дјецу. Поставили душек. Дова се чини. Сав обичај изведен. Дјеца се посунетила. Е, сад је позво жену да види оно своје двоје дјеце и ону сирочад. Жена је дошла. Кад је погледала свих петоро у једним хаљинама, једно другом слични, почеле су јој сузе ићи. А он је све то пратио. Каже: „Жено, каква је то у тебе велика радост, па ти сузе почеле тећи?“ Каже она: „Ето вала, ма ја не знам ни сама. Нешто ми је на ум пало.“ — Каже: „На вјеру реши ми све, жено, оно што те пече. Сузе нису цаба.“ Она каже: „Ја сам родила петеро мушке дјеце. Ја сам дала слушкињи да и' уништи троје. Бојала сам се од тебе резилука да ти ме не назовеш онаким које ја нисам томе крива, као кучком.“ — Каже он: „Ово је твоје сви петеро.“ Па онда јој каже како је све уфатио дјецу од слушкиње, и тако и тако.

И од тије један градио џамију Перкушу.

2. Табхана у Ливну

Табхана се зове место у Ливну. Прича се како су Срби хтели да граде цркву, тајно под именом табхане. Подигли зид унаоколо, и тако остало. А у Ливну није табана никада радила.

3. Жалосна моба Атлагића

Стојан Јанковић отео ћерку и сина пашина (паше Атлагића). Ништа паша о њима да сазна дуго. Забрадио свима својим чивчијама да не смеју да певају и да се веселе.

Једанпут косци му косе, моба без веселја.

Наишли момак и девојка. Дошли таман до косаца. Дошли од Грахова. Питали зашто не певају. Косци кажу: „Због жалости, наредио паша.“ Ту био пашин ћехаја који је све надгледао. А они кажу: „Ми смо пашина дјеца.“ А ћехаја одмах потрчи паша. Он каже: „Ако буде истина, отале па дотле поклањам ти све.“ Кад збиља: то били његова ћерка и син. И он то њему поклони. И сада стоји: Одак и Ћехајићи. То су два села.

4. Неимар бежи на крилима

[У Дринопољу] био један султан, који је с једним неимаром уговарао да му направи џамију таку и таку. Кад је направио, а пошто се царска мора извршити, пошто није одговарало ономе како је са султаном погодио, онда знао је да ће га казнити, живота, и онда је направио крила и онда је с мунаре с њима полетио и дошао на границу и спасио. Мајстор је био Грк. [Слетио у неко место на граници Босне, Црне Горе и Турске.]

5. Праведан судија

У Цариграду џамија султан-Махмутова. Исто је са Грком неким неимаром погодио да му направи џамију и од злата мунару, алтун мунару. А он [неимар] разумио: алти [шест] мунаре.

Кад је свршио, дошо је султан да види. Видио место „алтун мунаре“ алти мунаре. Бива, цар је реко, није се извршило, осуди га одрезати му десну руку. А ови га Грк тужи код кадије, [тужи] цара. Дођу у одређени дан на расправу прид кадијом по шеријату. Стану барабар: и он и цар.

Каже, прочита му тужбу. Цар призна. А онда овај осуди руку за руку, десну руку за десну руку. Онда цар узме сабљу и рекне: „Тако ми ове сабље, да ниси тако осудио, сад би ти овом сабљом главу одсјекао.“ А овај — кадија — подигне се са свог мјеста, дигне шиљте: „Тако ми свега, видиш ову аждаху, да си се противио, ова би те аждаха прождрла.“ Кад је цар то видио, видио да овај има вишу моћ код бога него он, цар. Пито га: „Шта ћу ја сад да ми остане рука?“ „Имаш противника, с њим се направи.“

И он се направи с њим да му направи један велики хан, Колобару, да буде толико задовољан да има на претек још и његови[м] од унучади унучади (од прихода). И, тако се свршило.

Бр. 1—5 по казивању старца Мехмеда Мулића из Ливна, који није школован, али се увек дружио са старијим људима и улемом.

6.

И у Ливну, као и у Рами и Дувну, се прича о томе како је бег Копчић задобио Дувно обилазећи га на коњу.

7.

Западно од села Пеуља, на брду Билу, су остаци зида. Прича се да је тај зид делио Латине и Грке.

*

У Великом Губеру сам забележио ове дистихе:

Губер село и Бучина греда
Мало љешне Београда.

—

Губер село, алај си на гласу:
Испод тебе бијеле овце пасу.

—

Јој Губеру, алај си на брегу
У теби се соколови легу.

ДУВАЊСКО ПОЉЕ

За живот људи у овом крају и етнички развитак значајне су везе овог поља са суседним пољима. Иако је то карсно поље, са свих страна окружено планинама, оно ипак није изоловано: долином Шујице и неколиким превојима одржава се привредни и културни саобраћај са суседним пољима, а нарочито са Далмацијом.

Данас Дувањско поље чини једну комуноу која припада срезу Мостар. Међутим везе с Мостаром, сем административних, су незнатне. Болесници се упућују у Мостар, а иначе ради осталих потреба највише се иде у ближи Имотски, иако је то већ Далмација; уопште економске везе с Имотским су сталне и веома живе.

Поље је далеко од железничких комуникација. У новије време развио се жив аутомобилски саобраћај, а аутобуси повезују Дувно с Мостаром, Ливном, Имотским и преко њих даље с другим местима. Откако се развио аутобуски саобраћај, нагло се и на селу прима „ново“, тј. елементи градског начина живота: ту појачану урбанизацију моји обавештачи су сматрали последицом аутобуског саобраћаја. Свакако да тај живљи, удобнији и уреднији саобраћај има удела у томе, али су и аутобуски саобраћај и урбанизација појаве које прате опште дубоке промене у економском и културном животу наших земаља.

Становништво

Становништво је мешовито како по народности тако и по вери. У самој вароши Дувну има око 20 домаћинстава Цигана, који су ковачи. Подвојеност између њих и муслимана ишчезава, па има и брачних веза. По селима нема Цигана.

Поље и његово становништво се деле на *Горњокрајце* (Оплећани, Срђани, Рашћани и др.) и *Доњокрајце* (Брешник, Буковица, Мркодо, Цебара). Ти називи нису апсолутни: могу се чути и у обрнутој употреби.

Може се чути да католици и муслимани зову православне Србе *Раџима*. Муслимани из вароши зову Раџом односно Раџуљом агресивног хришћанина уопште, личност на коју су љути због нечега.

У току прошлог рата и по његову завршетку дошло је до знатних промена у становништву појединих села. У селу Рашћанима било је пре рата 1941. око 50 кућа, а 1961. било их 35. Село је страдало у рату, а

после рата су неке породице колонизоване у Обровцу и Товаришеву у Војводини, а неки су продали имање у селу па отишли на купљену земљу у Путиње (Срем). Рат је довео и до промена у етничком саставу становништва појединих насеља: половину села Цебара нпр. чинили су православни Срби, и тај део села је сада пуст.

Н а с е љ а

Сеоска насеља у Дувањском пољу су, као и по другим пољима ивицом поља (фот. 8 и 9). Обично се свако село састоји од више група кућа које се у другим крајевима зову махала, а у Дувањском пољу за тај појам је термин *карапај*. Тако нпр. у Еминову селу су карапаји Кришћа, Зидлара, Буљана и др. — по родовима.

Као и у Гламочком пољу, и у Дувањском пољу заступљен је тип села с трзаном. За то име се не зна него се то зове ледина. У селу Срђанима су куће око велике правоугаоне ледине, која је заједничка сеоска. Преко те ледине иду коловози, и на ледини поједина домаћинства држе гомиле ђубрета. На ледини се људи и састају на договор; ту и омладина игра. Значајно је да је под селом муслиманско гробље. Данас у селу нема муслимана.

Вреди посебно поменути да се уз вртове и куће а од оне стране од које дува јак ветар (бура-север, кривац-запад) сади шумско дрвеће које служи као ветробран.

Раније су се снабдевали водом с извора на пољу, који су далеко од села, и то је било тешко. За време старе Југославије почели су да граде чатрње поред кућа.

Особита појава у дувањским селима су приватни трапови, расадници и гумна на сеоском земљишту. Неко има своје гумно („арман“), а неко има арман на сеоском земљишту и то на земљишту свог карапаја (махале). Један такав арман може да буде заједнички неколиким домаћинствима. Тога има и у Ливањском пољу.

У Еминову селу су „расадњаци“, мале површине на којима се припрема купусни расад, на сеоском или државном земљишту близу кућа: огради се уско слободно земљиште поред пута, па у оквиру те ограде, која је заједничко дело и својина, поједина домаћинства имају 2—3 м² за себе. Зна се чија је која таква парцела, и сваке године поједина кућа користи исту парцелу. Такви расадњаци се виде на више места у селу. Слично је и са траповима: поједина домаћинства имају трапове на земљишту свог карапаја и ти трапови образују згуснуте групе (фот. 10). Само ко је из тог карапаја има права да у њему направи расадњак и трап.

К у ћ а

Пре последњег рата било је по селима много кућа покривених „триском“. Дрво је доношено из Вуковског и Равног. Сада је такав кров редак: куће попаљене у рату, а после рата покривене већином црепом. Пре рата било је много кућа покривених „кровом“, тј. сламом. И сада има зграда са таквим кровом.

Некада су уз беговске куће били *ахафи* у које су примани на преноћиште путници. Више их нема.

Одељење у кући у ком је огњиште зове се *вајришиће*, а *огњар* или *кујна* је мања засебна зградаца у којој гори ватра.

Лућерда је светиљка уопште. Има тога да је у зиду односно прегради („перде“) између два одељења, „слици прозор“, у који се ставља светиљка да осветљава два, па и три одељења.

Кад би, у старо време, играли прстена, узели би орах, извадили језгру и њу запалили, па тиме светлили.

И у овом пољу су по кућама уведени „шпорети“ (нем. Sparherd; штедњак). У Конгори пеку хлеб на „шпорету“ под сачем.

Чобани и сада кувају млеко помоћу усијаног камења.

Било је да се за спавање стављају под главу сукнене хаљине које се скину са себе. Или, стави се трупац дрвета или преврнут стоцић, па по њему хаљине.

Муве су велика напаст по кућама.

П р и в р е д а

По дну поља су само ливаде. У време мог боравка, 20. јула 1961, у пољу се видела маса пластова сена. По ниским странама оквиром поља сеју се жита; сразмерно доста кукуруза. У Доњем Крају (Конгора, Липа) сејан је некада пир. Сејан је у мањој количини сирак, само за метле: семе је доношено из Витине или Посушја.

Док се орало дрвеним плугом (неки и сада тако ору), ујармљивано је по 6—8, па и по десет волова. Кад је више волова, оре се дубље, али се већи број волова ујармљује и ради поноса, истицања. Рало се уопште не памти.

По оквиру поља, нарочито око кућа има воћа: највише је зерделија, затим обичних шљива и нека врста ситних шљива. Понека крушка и јабука. Орах је чест.

Одскора се сеје детелина.

Ишчезавају торови и обори.

Пчеларство је прилично заступљено у Дувањском пољу. Преко лета Далматинци доносе пчеле у Ливањско и Дувањско поље. Доносе их камионима.

Сматра се да су млеко и пчеле повезани једно с другим, тј. кад има паше за овце има и за пчеле.

У Дувањском пољу вреди као утврђен однос вредности: једно улиште вреди као једна овца или као квинтал жита. „Кад се за овцу може узети товар жита, нити је жито скупо нити овца јевтина.“

Становништво се снабдева дрвима с Врана и Малована.

Ловци се зими служе *криљама*.

Приликом орања изорава се „оришак“, који једу највише деца.

Пре последњег рата, многи мушкарци из Еминова села, Рашћана, Присоја, Голињева, Бушког Блата ишли су по другим крајевима као „торбари“.

Многи из Дувањског поља су ишли на рад у САД, Белгију, Француску и Немачку. Док је раније било срамота да женско иде изван Дувна, сада и многе женске иду сезонски на рад у Црвенку и Осијек; неке се тамо и удају и остају. Видео сам и призор иначе необичан у Босни; жене раде и на друмовима.

Године 1961. плаћан је један косац 1200—1500 динара-дневно, а 1500—1600 ако је о својој храни.

Муслиманке у селу Мокроногама ткају клечане ћилиме, по поруџбини. За израду једног аршина плаћа се 1000 динара. Сада и православне и католичке жене у Еминову селу знају да ткају ћилиме.

У Дувањском пољу нема лончара. Земљане лонце Дувњаци купују на пазару у Ливну од лончара Гуја из Рујана.

Годишње се у Дувну одржавају три велика вашара („дернека“): на Петровдан, Михаљдан и Вел. Госпојину — по старом календару.

Док су владали чивчијски односи, агама је даван део и од купуса и кромпира.

Друштвени живот

У раније време код муслимана је било да су се бегови женили од бегова, а аге од ага. Било је бракова и између припадника тих каста, али не и припадника тих каста са сиротињом, „балијама“. Било је, не тако давно, за време последњег рата, у вароши случај да се једна беговка, удовица, удала за имућног Циганина. Она је наишла на општу осуду својих, и рођена браћа су је бојкотовала, и један брат јој је и подигао сина из првог брака.

Муслимани знају да се могла узети амиџична, и то ради мираза, али у Дувну нема познатих примера.

Код Срба су раније сматрали великом грехотом („гриота“) оженити се из свог рода. Стари људи су говорили да је, у таквом случају, требало поливати водом кроз решето вола по вола, па који се во по реду раскриви, на том колону по реду исколиће се тај грех. И, код једног се десило да се девети во раскривио.

Сада Срби сматрају да су рођаци четвртог и петог колена још род који се не смеју узимати; не гледа се ни толико на сродство са женске стране. *Прасиричевићи* су четврто колено (родитељи прво, деца друго, *сиричевићи* треће).

Код католика: кад се две сестре удају за два човека, они су међу собом *баџанаџи*, а сваки је својој свасти *свак*. Код њих ако није жива права пуница, онда женину стрину или маћеху или своју шурњају зову пуницом. То је *млада пуница* за разлику од *старе пунице*, праве. Тако је и код православних.

Католици говоре *шуринџа*.

Извањски стричевићи код православних: „мој отац и његов отац од два брата дјеца, то ми рекнемо извањски стричевићи.“

У Еминову селу била је кућна задруга коју су сачињавали један Глигорић и један Милисав (презиме). Милисав се био „уговорио“ за сестру Глигорића. Кад су се поделили 1908, поделили су по пола сву земљу.

Приликом деоба, имања се деле на „куре“, тј. коцком (кура) (мусл.).

Кад се чељад дели, дели се и земља. Међутим, док се земља или ораница дели тада коначно, „укоси“ (ливаде) се деле на идеалне делове, па се уређује њихово искоришћавање: ако су нпр. делови малени па неподесни за обраду, онда уреде па једне године користи један, а друге године други (кат. и прав.). Или, неке су ливаде лоше а неке добре, па се све поделе на идеалне делове тако да свима допадне подједнако површине не само по количини него и по квалитету. Тако услед деоба долази до заједничке својине ливада и до њихова искоришћавања по идеалним уделима. Такви судеоници у власништву зову се *паршеници* или *џришеници* или *орџаци*.

Мера за ливаде (укосе) у пољу је *уже*. Једно уже има у ширину 16 *махова* (откоса): један мах је 2 м, тј. колико један косац захвата. У дужину је уже колико буде према земљишту: грбчка ужа у Срђанима су толико дугачка да један косац у једном откосу тешко сиђе с краја на крај за цео дан (16 сати); дугачка су око 2,5 км. У планини нема ужич него су мали доци укоси. Временом дође услед даљих деоба и куповине до веома сложених односа у ужима и у укосима у планини, па разни сувласници једног мањег дела користе траву по турнусу. Тако нпр. у ужу Присики у Каревини (село Срђани) има партеника којима тек сваке 16. године дође на ред њихов удео.

Поље испод Срђана издељено је на 12 Алагиних ужа, 12 Каревина, 12 Грабовчевина, 12 грочких ужа и 12 Мандуца. Сада има у појединим ужима и по 50 партеника. Моји обавештачи из села говорили су ми да се још не зна колико има партеника у ужу Присики у Каревини. Слично је и у планинским укосима.

Поједини идеални делови у укосима не само да се наслеђују него се и продају, али се тиме ред у искоришћавању не мења. Приликом продаје односно куповине пречи је стари партеник.

У неким селима, нпр. у Сарајлијама, извршили су коначну поделу ливада.

Таквих односа, тј. партеника у ливадама, има и у Ливањском пољу. Тако нпр. село Застење има такву заједничку ливаду Баре, а сенокоси у планини су издељени.

Појединци дају оранице другима у закуп на 1/2, 1/3 или 1/4. Зависи од квалитета земље колико ће закупац од рода дати власнику земље: уколико је земља боља, даје више.

Удуд или *худуд* (*худуџ*) је не само граница сеоског хатара него уопште тај хатар, па се каже нпр. грађански (града Дувна), Еминова села худут итд., а обележена граница између имања двојице власника у истом худуту је *међа*.

Поорач је домаћин из другог села који у селу у ком не станује има своју земљу или само узме земљу у закуп.

Поједина села узимају преко лета за чување усева *пољара* (изговара се и као *пољар* и *пољарј*). У селу Сеоници била је пре неколико година, око 1955, жена пољар: није се чуло да је раније могла жена бити пољар. Власници из села дају пољару за његов труд по 25 кг жита по плугу, а поорци дају 5 кг од пласта жита и 100 динара од пласта сена.

Обичаји

Око детета

Близнад кад се роде није добро ни за ту кућу ни за село: боље би било да једно умре, што објашњавају тим да је тешко одгајати двоје деце. „Да је срића не би се двоје родило.“ Верује се: ако једно умре, оно односи сву несрећу и оно које остане на животу неће бити подложно несрећи.

Ако умре дете, може се његово име дати другом детету које се роди после њега. Тако нпр. 1937. умро је Перо Глигорић, па је име Перо дато брату му који се родио 1941. Тако је и Марко Здилар (рођ. 1903) добио име по брату који је умро пре његова рођења. Исто је и код женске деце.

Често отац и син — код православних — носе исто име. То је код оних којима су умирала прва деца.

На *бабине* иду само жене.

Мухамедбег Капетановић у Дувну прозвао се 1878. Абег. Његову унуку доцније дато то необично име Абег. Иначе, код муслимана има тога да се мења име: Ибрахима Капетановића у Дувну зову Енвер, Реџепа Диздара зову Смајо.

Полумајка или *помајка* је жена која је дојила дете друге жене, и то дете је, кад одрасте, поштује као мајку. Деца коју је она истовремено дојила, тј. њено и туђе, међу собом су *полубраћа* односно *полусесипре* или се зову: брат, сестра. Ако су разног пола, брак између њих је забрањен, али се њихова деца могу узимати. Тако је код православних. Међутим, код католика се никако не гледа на сродство по млеку: „ради млика не могу бити род“. Ипак, дете на неки начин поштује жену која га је дојила.

Код муслимана је *еба* жена која је детету одрезала пупак. Кад дете одрасте, оно посећује своју ебу, која га дарива. Она то дете назива сином односно ћери.

И код православних и код католика је обична појава да је кумство узајамно. То је онда *укришћено*, *кришћено кумство*. Андријашевићи и Вулићи у Срђанима тако кумују међу собом.

Сматрају (прав.) да „треће кумство прилази у родство“ (тј. после три крштења).

Било је у старини да су приликом деобе задруге делили и кумове (прав., Срђани).

И код католика има да се кумство крштено наслеђује и да може дуго да траје, па да мушкарци из једне куће крштавају у другој мушку а женске женску децу. Не прави се разлика у важности између кумства по крштењу и кумства по кризми, али за кризму не сме бити исти кум односно кума који је био на крштењу.

Постоји и шишано кумство које стварају хришћани пријатељи исте вере или разноверни. Обред се не врши над сваким дететом, али се и то кумство веома поштује. Код православних и то кумство било је као и „родство“ и било је брачна сметња, код католика не. Католици склапају такво кумство само с иноверним (православнима, муслиманима), а православни и муслимани и у оквиру својих група и ван њих. Дете се шиша кад му буде 1—2 године.

Код омладине има и сада да се побратиме, дајући само реч једно другоме (прав., Срђани).

Приликом венчања има да кумују православни католицима и обратно. Али, док католик православном и у цркви фунгира као кум, код католика, ако је кум православни, он само подноси сав кумовски трошак и њега сматрају правим кумом, али га пред олтаром замени неки католик. На такав начин и муслиманин може да буде хришћанину венчани кум.

Женидба

Удати ћер значи ослободити се бриге: „своју бригу под туђу стру“.

Иако се пева

И ја би' се удала у Ливно,
Да ми није промијенут одило,

ипак код Срба има женидбених веза између Ливањског и Дувањског поља.

На свадбу се на гозбу увечер позивају сви домаћини из тог карапаја, у мешовитим селима без обзира на веру. И то је позивање узајамно; *званица* код православних.

И код православних и код католика увече о свадби долазе „вукови“ Буде их по више група, и по пет, из разних села. Домаћи свакој групи даду посебну питу и још чега буде.

Смрт и погреб

Чим стигне глас да је неко у селу умро, био је обичај да у том селу сви престану да раде за време док се мртавац не сахрани. У мешовитим селима тога се обичаја држала у случају смрти само она верска група којој је покојник припадао.

Код муслимана се сматра да мртаваца треба брзо сахранити да легне у земљу док му је још мозак топао. Добро је за онога ко умре петком:

њему не долази сувалџија све до кијаметског дана. Сувалџије су анђели Азраил и Цебраил који мртвацу долазе у гроб и испитују га о његовим делима („чине га сувал“).

На погребу код православних буде и католика, и обратно, али то није званица.

Приликом погребља, у Еминову селу, од куће до гробља мртац се спушта на једном месту, већ близу гробља, а у Срђанима три пута. То су онда *йочивала*, али се та места ничим не обележавају.

Код православних мртац се сахрањује у плоче, тј. у гробу се направи као сандук од плоча. На гроб се стави камени крст и „гробница“; гроб се опрачи усађеним плочама. Гробница је уска, а окружени простор је *гриб*.

Код католика стар гроб може се отворити после девет година ради сахране новог мртваца. Године 1960. начињена је у католичком гробљу у Еминову селу прва костурница.

После упока, биће код куће покојникове *даћа* (прав., кат.). На даћу код православних у мешовитим селима зовне се и неки католик, и обратно.

За покојника, код католика, сваки човек у селу, који хоће и може, плати по једну мису. Обично се укупи 30 миса.

Особитост је да је код муслимана обичај да се гробови побусају.

Фийри садака код муслимана: пред Бајрам се кољу курбани за душе мртвих, па се месо дели сиротињи да се омрси на Бајрам. Курбани пак за живе кољу се на сами Бајрам. Десна половица од курбана, или најмање четвртина („черек“), и то онда десна плећка, остави се за своју чељад, а остало се дели родбини, суседима и пријатељима. Првобитно нису давали хришћанима, из страха да ће они кости свугде бацати; кости од курбана треба да се закопају или баце у воду.

Према казивању, самоубиства су била честа и код католика и код православних. Вршена су вешањем и клањем.

Нова грађевина

Кад ко прави кућу, ставља под темељ злато или други метални новац, а на десном углу коље брава да окрвави зид. Тог брава појешће кућани, радници и позвани гости (мусл.).

Кад се грађење доврши, суседи доносе дарове „на слиме“. Некада мајсторима буде више „слимена“ (награде) него уговорене плате.

Код муслимана, ко направи нову кућу приређује мевлуд кад усељава.

Међе

Један Миљковић (Барипа) отимао ливаду од Еминовчана. Ови му понудили да метне бус на главу и да „омири“ (омери) куд год хоће и да је његово све што обиђе. Тако је и урадио и постало његово све што је обишао. Пошто су му се доцније уста извратила (фацијална парализа), народ то тумачио казном за неправедно присвајање.

Да се обележи да је нека земља забрањена, обележена је бусом („бусом“). На окрајцима те земље а на одстојањима од око 10 м ставе један на други 2—3 преврнута буса. То се каже *ућулиши*, *ућулиши бус на бус*.

Слава

Код православних на славу долазе гости и пријатељи („претели“ по брачним везама). Пријатељ треба да дође и сам, без позива. Али, пријатељи односно претели су и други који дођу на славу а нису род ни суседи. *Званице* пак су суседи који се позивају на славу: „имам пет званица“. Званице позивају изјутра на дан славе. Не морају бити род. Али, ред је да после и они зову. У мешовитом селу, као што је нпр. Еминово село, у званице се зову и католици; они пак зову онда те православне суседе себи на други и трећи дан Божића.

Некада су и католици у Дувањском пољу славили, али то сви не казују. Милићи и Ковачевићи у Срђанима нпр. су славили Св. Николу.

Код католика је обичај: на Божић треба доћи изјутра и без позива ради међусобног опроштаја и мирења. А на Стјепањдан и Ивањдан (други и трећи дан Божића) узајамно се позивају у посете и чапћавају.

Обичај је да и православни и католици о свом Ускресу даривају ускршња јаја својим суседима муслиманима.

Беровања

Понегде и сада на кући се види „ћевакућа“ (чуваркућа, *Semper-vivum testogum*). Листове од ње кидају и цеде сок у уво, кад кога боли уво.

Перуника се зове „зубак“. Сади се ради украса око куће, а и на гробове.

Православни у Дувањском пољу не знају ништа о пророку Данилу (који се другде јавља као вучји светац).

Неки Јово Михајевић из Дувна писао је записе. Прича се да је дао овакав запис:

Хусина крава, буди здрава!
Ако нећеш, ти крепај!

Верује се (код православних) да има вукодлака. Вукодлак излази из гроба и иде као надувана мешина. Треба га спалити („спржити“) или пробости дреновим коцем.

Верује се (кат.): гром бије добра човека јер „неће гром у коприве“.

Музика и предања

И код Срба и код Хрвата по Дувањском пољу има гусала.

Јања Крижанац (кат.) у Мандину селу пева уз тепсију.

Прича се да изнад села Борчана, на планини Либу имају алке (за које су везиване лађе).

Било је људи који су знали многе приче. Пок. Иван Лончар у Лици знао је око 70—80 прича (синови му отишли у Инђију у Срему).

Прича се да је старина Мандушића Бука била у Мандину селу; одатле је он побегао.

Прича се (мусл.) о цареву сину који је хтео да се жени, али га девојка није хтела, јер није имао заната, па он изучио да прави хасуре.

И овде се прича о цару са магарећом главом односно „са главом крметијом, ушима магаретијим“. Страдали редовно који су га бријали. Није страдао младић који је понео колач замешен материним млеком (кат., Еминово село).

Опште је казивање о бегу Копчићу који је обилажењем на коњу заузимао Раму и Дувно. Није доспео да обухвати цело Дувањско поље него само источни део. Био је нарезао чохе и онуда куда је пролазио просишао комадиће чохе.

Дувњацима важе као Абдерићани Вуковљани (кували пуну у врелу) и Рожани тј. становници Рошког поља. Рожани су нагезали греду и терали скакавца који је био скочио на прса једноме и тако погинули „један наш, један њихов“.

ETHNOGRAPHIC NOTES FROM WESTERN BOSNIA

by

Mil. S. Filipović

S u m m a r y

The author visited the main karstic polja (fields) in Western Bosnia in 1961.

Kupreško polje (The field of Kupres). There are many visible traces (abandoned graveyards) that the region in the past, before the epidemic of plague (in the 18th century), had a numerous Moslem population. Considerable changes in the composition of the population occurred during the World War II too, especially in the town of Kupres. Animal husbandry and hay production are main economic activities; collecting of wild fruits and other vegetal products is also rather important. A peculiar element in the folk architecture is the roof called „Russian shingles“, introduced recently. Folk costume rapidly vanishes. The kinship organization also weakens, so that third cousins now can marry. Both Moslems and Christians practice masked rituals; among the Orthodox population processions of *čarojice* pass in December through villages.

Glamočko polje (The field of Glamoč). This polje has also a mixed population, and in the past the Moslems were more numerous than at present. Animal husbandry is the main source of subsistence. A peculiar village pattern exists in the region: houses in some villages are located alongside a rectangular square called *meydan* (a word of Arabic origin); such a square in Central Bosnia is called *trzan*. The institution of godfatherhood has great importance in the social life; the institution of ritual or sworn brotherhood is still in force. Of wedding customs to be mentioned are the *vukovi* (i. e. „wolves“), groups of boys among the Serbs who assault wedding guests. Even in Glamočko polje processions of *čarojice* pass through villages.

Livanijsko polje (The field of Livno) has also a mixed population; a small group of Croats is called *Bunjevci*. In Livno heavy woollen blankets are produced; this art came to Livno from Leskovac (in Serbia?) during the Turkish rule. Many men and women in villages until recently practiced dyeing as a rural craft. They were called *vranilje* (fem.) regardless of sex. Primitive pottery making is still practiced in the village of Rujani. The ritual brotherhood (sisterhood) is very common.

Duvanjsko polje (*The field of Duvno*) has also mixed population. While in other parts of Bosnia hamlets are called "mahalla", a hamlet in Duvanjsko polje is called *karapaj*. The village pattern with *mejdani* is also represented in this region. A peculiar feature in the village organization is that potato-pits, seed-plots and threshing floors are grouped on the common village ground in the center or on the margin of a village or a hamlet (*karapaj*). Migrant labor is very frequent. Animal husbandry and hay production are main sources of subsistence. It is very common that after the family and property division meadows are divided only into ideal shares and are exploited as collective property by turns. Groups of "wolves" appear during wedding feasts among both the Catholics and Orthodox.

РЕГИСТАР

Скраћенице: в. = види; вар. = варош; ман. = манастир

- Абдерићани 328.
аге 322.
Америка, САД 310, 322.
арман, армен, гумно 312, 320.
Атлагић, паша 316—317.
ахар, зграда за госте 321.
- бабине, посете породици 304, 324.
баба и зајменици (дани) 300.
Бајрам, м. празник 326.
бегови 322.
Белгија 310, 322.
Београд 293.
битамија 311.
биљак, врста њебета 310.
благоденство гробља 315.
близанци 305, 312, 324.
Богојављење, празник 307.
Бодули, становници приморја и острва 309.
Божић, празник 311, 315, 327.
„Бугари” 310.
Бугојно, вар. 295, 296.
Буњевци у Ливањском пољу и Далмацији 301, 309.
- Ваведене, празник 301.
Вартоломеј, празник 315.
ватрењача, колиба 298.
ватриште, одељење у кући 321.
вашар 301, 322.
Велика Госпојина, празник 322.
вјештац 307.
вјештица 307.
Видин, град 301.
Видовдан, празник 296.
Високо, вар. 303.
Власи, становници континенталне Далмације 309.
во, волови, борбе волова 296.
Војводина 295, 304.
враниља, који бојадише тканине 311.
Врлика, вар. 302.
- вук, у веровању 315.
„вукови”, обичај 299, 305, 325.
Вуковско поље 296, 298, 320, 328.
вукодлак 307, 327.
- гатање 315.
Гламоч, вар. 301—303, 306, 307.
Гламочко поље 296, 301—307, 320.
Грахово, поље 304, 315, 317.
гром 299, 327.
Грци 318.
гусле 327.
- Далмација 301—303, 309, 319, 321.
даћа 314, 326.
Драговић, ман. 315.
Дувањско поље 319—328.
Дувно, вар. 296, 317, 319, 322—324.
- Берзелез, вис изнад Купреса 295.
Берзелез Алија, јунак 295.
Бурђевдан, празник 295, 305, 307.
- еба, бабица 324.
евлија 300.
- жир, у исхрани 297.
- забусити 307.
завет 306.
Загреб 293.
задруга, кућна 311, 323, 324.
зајам, в. званица.
заруч, заручница, супруга 311.
„зајменици”, в. званица.
зборни послови 311.
званица, зајменици 306, 327.
звезда, у веровању 315.
Зеница, вар. 293.
зепа, врста обуће 304.
Зехмерија, персонификовани ветар 296.

Ивањдан, Свитли Јован, Св. Јован
летњи, празник 299; трећи дан
Божића 327.

Илиндан, празник 299.
име, мењање имена 313, 324.
Имотски, вар. 319.

Јанковић Стојан 307, 316.
јасика, у веровању 299.
Јованџдан, празник 301.

карапај, в. махала.
Каури, досељеници из Далмације
301, 304, 309.

ковачи 302, 309, 319.
кола, медвјед-кола 298, 302.
колиба 298, 303.
Копчић, бег 317, 328.

Кос, острво 301.
косбаша, најбољи косац 296.
косидба 296.

Крајина 296.
крвина, род 311, 313.
Крка, ман. 315.
крпље 321.

кртица, у веровању 300.
куга, мубареџија 295.
кум, кумство 299, 305, 306, 312, 313,
324, 325.

Купрес, вар. 293—297.
Купреско поље 295—300, 302, 310.
кура, коцка 323.
курбан, жртва 326.
кућа 298, 303, 310, 320—321.

Латини 318.
левират 304.
Лесковац, вар. 310.
Ливањско поље, Ливно 296, 303, 309
—318, 320, 323, 325.
Ливно, вар. 301, 309, 311, 313, 316,
317, 319, 322.
лончари 302, 311, 322.
лућерда, светиљка 321.

Македонија 303.
Мала Госпојина, празник 301.
Мали Николџдан, празник 307.
Мандунић Вук 328.
маске, мачкаре 299, 307.
махала, карапај 320, 325.
Махмуд, султан 317.
мачкаре, в. маске.
машале, бакље 299.
медвед, у веровању 300.
међа 323, 326—327.
мејдан, в. трзан.
мелек, анђео 300.
Милојевић Боровоје Ж., писац 295,
303.

Миољдан, празник 322.
Митровдан, празник 301.
млеко, млечни производи 297, 302.
мљекар, зграда 303.
моба 296.
мора (тмора) 307.
Мостар 319.
мубареџија, в. куга.
Мученици, празник 301.

нарикање 314.
Немачка 310, 322.
Нови Сад 293.

Обровац, с. у Војводини 320.
огњар или кујна 321.
Огњена Марија, празник 315.
одлажење на рад, в. радови.
орање 302, 307.
орак, у веровању 315.
ортади 323.
Осијек 322.
Острог, ман. 315.
Оћестово, с. у Далмацији 315.

пазар 301, 302.
партеници, пртеници или ортади
323.

певање уз тепсију 327.
Перкуша, дамија у Ливну 315, 316.
перуника 327.
Петровдан, празник 299, 322.
побратимство, посестримство 299,
305, 313, 325.

погребни обичаји 306, 314, 325—326.
поорац, власник њиве у другом се-
лу 324.

Посавина 296.
почивало 314, 326.
Пророк Данило 315, 327.
Путинци, с. у Срему 320.
пушење 297.
пчеле 297.

Равно поље 296.
радови, привређивање изван свога
краја 297, 298, 310, 322.
раја 309.
Рама, предео 317, 328.
Рац, Рацуља, назив за Србе 309,
319.
род, сродство 298, 304, 311, 322, 325;
род по млеку 313.
Родос, острво 301.
Рошко поље 297, 303, 320, 328.
„руска треска“, „триска“, врста кро-
ва 298, 303, 320.
ручнице, ручне саоне 298, 302, 310.

самоубиство 306, 314, 326.
санице, в. ручнице.
Сарајево 293, 295.
Св. Анге, црква у Чуклићу 315.
Св. Арханђео, празник 315.
Св. Василије Острошки 315.
Св. Илија 300.
Св. Никола, празник 327.
Св. Прокопије, празник 315.
Св. Сава, празник 315.
Св. Симеон, празник 306.
Св. Сисоје, празник 315.
Св. Стјепан, празник 315.
свадба 296, 299, 305, 325.
Свитли Јован, в. Ивањдан.

својбина, род 311.
сено 296, 312.
Синь, 301, 304, 315.
Скопље, поље 293.
скупљање 297, 301.
слава 306, 327.
Славонија 297.
сорорат 304.
Сплит 293.
срна, у веровању 299.
сродство 304; — по млеку 299.
сроднички називи 298, 304, 322.
стан, разбој 310.
стеџи, машата, машета 295.
Стјепањдан, други дан Божића 327.
сувалџија, анђео који испитује умр-
лог 326.
сунет 296.
суседи 304, 311.

тепсија, в. певање уз тепсију.
тиса 299.
тмора, в. мора.
Товаришево, с. у Војводини 320.
тор 298, 321.
торбар, путујући продавац 321.
торна колибџа 298.
Травник 295.
трап 320.
трзан, трзна, химен, мејдан, простор
на средини села 297, 303, 320.
триска, в. руска треска.

трке, пешачке и коњске 296.
Турска 317.
Турци 301.
туршија 297, 302.

Њилими 322.
њимен, в. трзан.

убијање стараца 306.
удуд, в. худуд.
уже, мера за ливаде 323.
усијано камење 297, 321.
Усјечење, празник 307.
Ускрс, празник 327.

Фатарина, врста глобе 312.
Филиповић Миленко, писац 298,
303.
Фирдуси, бегови 314.
фигри садака 326.
Француска 310, 322.

Хамсин, персонификовани ветар
296.
Херцеговина 296, 304.
Хливно, в. Ливно.
худуд, удуд, сеоска граница и ха-
тар 323.

Цариград 317.
цар Тројан 307, 328.
Цигани 299, 302, 309, 319, 322.
Црвенка, место у Бачкој 322.
Црна Гора, у приморју 309; — земља
315, 317.

Чапљина, вар. 296.
чаројиде, ритуална поворка 299,
307.
чатрња 320.
чивчија, првак међу тежацима 312.
Чипуљићи, с. код Бугојна 295.
чуваркућа, биљка 327.

шишано кумство 305, 313, 325.
Шокци, назив за католике 301, 309.